

ЉУДСКО ДОСТОЈАНСТВО И ДРЖАВНО-ПРАВНИ ПОРЕДАК

Тематски и проблемски *topos* истакнут насловом у први мах намеће утисак о својој извесној неумесности, па и неоснованости. Све је то толико широко, некако неухватљиво и препуштено токовима „без обала“. Зато се само по себи поставља питање какав и колики значај све то има. Међутим, те недоумице се отклањају при сваком дубљем сагледавању — какво се увек јавља у равни *државно-правне филозофије* — и одговарајућем третирању назначене целине или појединих њених сегмената. А што је још важније, при том се брзо открива да је све то само израз и последица *стварносног значаја* онога што се тако назначује, захвата, посматра, анализује и објашњава. *Мисао је* примерена *стварима*, наравно у непрекидним међузависностима и међудејствима.

1. — Мада није лако оцртати *људско достојанство*, а још га је теже *дефинисати*, овде се мора учинити покушај да се то колико-толико учини. Јер, ради се о једном заиста најопштијем захвату у коме се то само по себи намеће или претпоставља, али због извесне неуобичајености главних термина не може се рачунати с прикладношћу њиховог „претпостављеног“ или, бар, контекстуалног значења.

Пре свега, *људско достојанство* је *социјални феномен* или, гачније, друштвено испољавање једног специфичног својства људи као *појединаца*, али и као *група* и уобличених *заједница*. То својство подједнако се испољава на свим подручјима друштвене активности људи, тј. није ограничено на поједине стране друштвености (нпр. економска, политичка, културна, духовна и сл.). Оно је уграђено у *целокупно друштвено биће човека*, у његово бескрајно сложено испољавање. Ипак, оно се нарочито огледа у *моралној сфери* друштвеног живота људи. Утолико и зато *достојанство* је *суштинско својство* личности или, друкчије речено, то је *супстанцијална вредност* која припада — као својеврсна иманенција а не као некакво спољашње мерило за оцењивање — самој личности. Као иманентна вредност *достојанство* се кристализује и седиментује у најдубљим слојевима друштвено изграђене личности. Та вредност је постављена у *језгро личности*, али се огледа у свим животним ситуацијама и облицима њеног бивствовања. Самим тим, остале људске вредности, оне иманентне или оне које се личности приписују, заузимају друга места и не могу је потиснути. Зато се може рећи да је *достојанство битна компонента конституције личности*. Од тога зависи

не само *битност човека* у свим њеним одређењима, већ и његов *лик* у средини којој припада. Према томе, оно није и не може бити нека апстракција независна од личности и средине у којој се јавља. Људско достојанство је свакако главни услов *сопственог идентитета* личности, по коме се она разликује од осталих и на неки начин препознаје. Сем тога, щудско достојанство је особита потврда *интегритета личности*, начина и степена усклађивања свих компонената и вредности које дотична личност има.

Због свега тога достојанство људи се *квалитативно* и *квантитативно* одређује и конкретизује сходно друштвеној позицији и социјалним координатама дотичних људи. Оно је увек и неизбежно изграђено као *цивилизацијско-културна* и *историјска чињеница*, што значи да се у свему томе налазе и детерминанте и критеријуми испољавања щудског достојанства. Међутим, та чињеница није у свим појединцима и једнако присутна. Ово својство и ова вредност, као и многе друге, нису механички и једнако расподељене на све људе. У најгрубљој подели *маса* поседује *просечно достојанство*; од тога знатно мањи број показује *минимум достојанства*; најмањи број, пак, често у виду изузетка, поседује *максимум достојанства*. То се показује у свим видовима щудских заједница, група, па и организационих облика и институција. Зависно од тога испољава се и *постојаност*, односно *непостојаност* и *променљивост*, овога својства људи, затим и подложност утицајима *личних интереса*, дејствима *спољашњих чинилаца*, а нарочито оних који се заснивају на сили, притисцима, разним видовима манипулација. У томе се и крију *практични проблеми* успостављања и одржавања щудског достојанства. Такође, зато су неизбежни и историјски и судбоносни видови *испробавања* щудског достојанства, у животно најзначајнијим и најтежим ситуацијама.

Иако наизглед химерично и неодређено, щудско достојанство се мање или више испољава, предочава и потврђује. Као социјални феномен оно се може препознати, верификовати и одредити с оном прецизношћу и поузданошћу какве се једино и могу очекивати код оваквог и сличних феномена. С обзиром на то сасвим је основано и тврђење да је щудско достојанство *истинска мера човека* и његове издвојености из света ствари, пуких објеката, па и целокупне природе. Оно је истовремено и *људска мера* друштвених облика и институција у којима сваки појединац, иначе, неминовно обитава, на овај или онај начин.

Захваљујући свему томе, щудско достојанство је и *услов* и *последица људске слободе*, човековог *личног самопотврђивања* и могућности *самоодређења* у свим констелацијама где се испољава одговарајући простор за људску делатност, нарочито ону којој се испољава свест и рационално одлучивање. Управо то има оне далекосежне консеквенце *разликовно конституисаног* щудског достојанства. А све то појављује се првенствено у *политички* организованој заједници без које и не може опстати глобално друштво у датом историјском облику и с датим особеностима. У таквој заједници као целини, па и у њеним деловима и институционалним облицима щудско достојанство открива своју суштину, димензије и све аспекте. Баш у таквој сложеној констелацији ова основна људска вредност открива свој непроцењив значај. Тај значај је

такав и толики да се може рећи: *човек је човек, пре свега, у своје достојанству и захваљујући свом достојанственом бивствовању у свим (не)приликама које прате живот сваке заједнице*. Изван тога и без тога, на жалост, човек може испољавати само неку пуку егзистенцију, наиме као биће и јединка без својих суштинских хуманих одребења. Јер, не треба заборављати, у људима увек има исто тако неминовно и оног нељудског у најразличитијим видовима и степнима изражавања.

Сви ови, а и многи други моменти нарочито су изразити у *модерном друштву* које се претворило у толико развијену и сложену заједницу да се баш у њој неизбежно наизглед утапа *човек-појединац*, а стварно се све дешава захваљујући конкретним људима, све је од људи, све је за људе, и оно што их уздиже на достојне висине, али и оно што страховито показује људску беду и недостојности. Према томе, само таквим третирањем човека може се процењивати и ваљаност свих темељнијих истраживања о позицији човека у модерно доба.⁽¹⁾

2. — Насупрот свему томе стоји *државно-правни поредак*. Овим термином обележавам *јединство и међусобно прожимање* државе и права као главних облика регулисања основних процеса у политички организованој заједници.⁽²⁾ Наравно, оваквим назначењем само је одређен *предмет* о којем се ради, а неко ближе разјашњење *шта* је држава, с једне стране, и *шта* је право, с друге стране, овом приликом мора изостати. То изазива велике тешкоће, нарочито због општепознатих контроверзи поводом одређивања општег појма права. Али, било који појам права, поготову ако се узима заједно с појмом државе, омогућује стварање *концептуалног оквира* у коме се може кретати разматрање.

3. — На основу оваквих назначења следи констатација, да су могућа разматрања везе двају предмета у две равни: прва је *мислена* јер показује *релације* датих појмова, поставки, схватања и теорија у датим концептуалним оквирима, а нарочито када и уколико се они међусобно разликују, показују своје несаслагласности и искључивости; друга је, пак, *стварносна* уколико што се своди на покушаје откривања и објашњавања реалних односа дотичних предмета. Поред тога, овде као и другде, искрсава разлика између *тоталитета* и *партикулитета*, са свим одговарајућим консеквенцама.

Следствено томе, намећу се двоврсни приступи и аналитички захвати. Наиме, могуће је истраживање, најпре, *утицаја* људског достојанства на државно-правни поредак, било у историјској перспективи, било у актуелном изражавању. При том, наравно, утицај таквог „химеричног“ социјалног феномена на тако страховито реалну творевину каква је државно-правни поредак — на свој начин показује какви су реални домаћаји присуства наизглед „немоћних и „безначајних“ чинилаца у целокупној друштвеној констелацији. Затим, такође, могуће је истраживање *дејства* државно-правног поретка на људско достојанство, у најразличитијим аспектима, са свим неизбежним последицама.

(1) Ernst Cassirer, *Ogled o čovjeku*, Uvod u filozofiju ljudske kulture, Naprijed, Zagreb, 1978, str. 288; Arnold Gehlen, *Čovjek*. Njegova priroda i njegov položaj u svijetu. Sa pogovorom dr Rudolfa Supeka, Veselin Masleša, Sarajevo, 1974, str. 454.

(2) В. потпуније о операционалној прикладности овог термина у књизи: Dr Stevan K. Vračar, *Socijalna sadržina funkcije državno-pravnog poretka*. Razmatranje o ulozi države i prava u procesu političkog konstituisanja društva, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1985, str. 250.

Због испреплетености и прелажења једног у друго није лако разграничити *тоталитет* обеју назначених предмета од оног што представља њихов *партикулитет*. Ипак, може се рећи да сви покушаји да се истакне целокупност самих предмета и њихових веза, а што се чини у најопштијим облицима мисли какви су државно-правна филозофија и теорија — мање или више откривају значај *тоталитета* (и као мислене категорије и као стварносног ентитета). С друге стране, свако третирање појединих елемената или момената, нарочито када се срачунато или нехотице тежи њиховом изоловању — представља истицање *партикулитета*. То се, најчешће, дешава у конкретним истраживањима о појединим моментима.

4. — *Најдубље филозофско промишљање* ове проблематике усредсређује се у опусу врхунских носилаца и представника *епохалне друштвене свести*, а то су у модерно доба *И. Кант, Г. В. Ф. Хегел* и *К. Маркс*. Уз њих, наравно, следи или се поред њих налази низ других мислилаца. При томе, они то чине експлицитно и имплицитно, па је неопходно темељно интерпретативно-херменеутичко третирање њихових списа да би се то установило. Овде се, међутим, може дати само најопштија индикација.

Треба нагласити да *Канту* припада непроцењива историјска заслуга што је истакао етички оквир и моралну подлогу људског достојанства, коначно га истргнуо из загрљаја теолошко-спекулативне мисли у коме се вековима налазило. Он је показао *разумске просторе* али и услове *практичног испољавања* људског достојанства. По њему, то је битна ознака човека као слободног бића које ту своју слободу испољава и остварује *захваљујући* успостављеном праву и постојећој држави. У ствари, његова целокупна филозофија па и мноштво непосредних исказа(3) као да утемељује онај *индивидуалистичко-либералистички* поглед на место и улогу појединца, па и његово повезивање с изграђеним државно-правним институцијама у разним облицима.

Много су сложенија *Хегелова* извођења у вези с истим предметом, па није чудно што настају контроверзне интерпретације. Међутим, неоспорно је да се пре свега намеће *филозофско-системски оквир* за сва непосредна третирања људског достојанства. По Хегелу, наиме, целокупна историја и друштвени живот су само манифестација *самокретања људског духа* — од *субјективног* духа до *објективног* духа, а од овога до *апсолутног* духа. Као један међу многим моментима човековог духовног склопа налази се и људско достојанство. Али, пошто се духовни живот одвија у знаку *свеопште алијенације*(4) тј. издвајања и осамостаљења духовних творевина, при чему се чак у томе појединац губи, а све спољашње му се намеће — и појединац као слободно биће, као поседник свог достојанства, везује своју судбину за објективизације какве настају у склопу дате државе и датог права. Ову општу поставку Хегел потврђује непосредним опаскама.(5)

(3) Imanuel Kant, *Metafizika čudoređa*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967, str. 16, 27, 125, 136, 141, 240, 243, 268 itd.

(4) Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Fenomenologija duha*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1974, str. 285.

(5) Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1964, str. 16, 44, 119, 124, 136, 431, 564 itd.

С друкчијом усмереношћу открива се *Марксова* мисао о људском достојанству. Она је не само дијалектички и материјалистички заснована, већ је и непосредније повезана са стварним друштвеним збивањима, а и сасвим *релевантна за савременост*. По Марксу, наиме, људско достојанство је само момент и израз материјалних услова живота класа и група, па следствено томе и њихових припадника — појединаца. Међутим, то је само друштвена констелација у којој се неминовно обликује ова основна и суштинска вредност човека која карактерише његову друштвену егзистенцију. Овај квалитет човека се испољава у мноштву облика, у бескрајном ланцу склада и супротности, афирмација и негација које настају делањем и појединца и његове средине. Печат људском достојанству дају све његове везе, остваривања и поништавања до којих долази дејством најразличитијих чинилаца. Међу таквим најважнијим чиниоцима налази се пре свега држава и постојеће право. А то значи да баш у тим везама настају и најзначајнији облици потврђивања и оспоравања људског достојанства. Према томе, у друштвеној пракси једино се одмерава карактер и размера овог човековог квалитета. Уосталом, Маркс је и сам то потврђивао својом друштвеном активношћу. И мишљу и делом у име људског достојанства, али у склопу ослободилачких тежњи и практичне акције угњетене радничке класе — непрекидно се борио за стварање људских простора и за слободу појединца и за ослобођење радничке класе. У том циљу он је непрекидно осветљавао значај демократских државно-правних институција.(6) Маркс је најоштрији критичар не само свих наслага средњевековља, већ и недовољности већ изграђених облика модерне државе. Он је нарочито указивао на значај слободе штампе, уклањање цензуре, за стварање политичких услова једнаког и равноправног учешћа појединаца и класа у јавним пословима. А што је најважније, Маркс даје и наговештаје и оцртава путеве револуционарног превазилажења капиталистичког поретка, за социјализам у којем се тек може у пуној мери афирмисати људско достојанство. По њему, ослобођење класа, слободна људска заједница даје основу за живот *достојан човека*, с коначно враћеним или освојеним људским достојанством, у свој сложености и ширини његовог садржаја, али и мноштву видова његовог испољавања.(7)

5. — Није случајност што су баш ови врхунски мислиоци модерног доба, може се рећи, само у *сфери мисли* одразили оно што се у *историјској реалности* збивало током свих претходних векова, а још више оно што је уследило у њиховом времену, а на неки начин и оно што је уследило касније. То је *тенденција*, а можда и *закономерност постепеног, ступњевитог и прогресивног афирмисања људског достојанства као социјалног феномена*. Наравно, то је само израз и последица општих токова историје, специфичног уобличавања класне структуре, изградње одговарајућег државно-правног поретка итд.

Као историјска тековина, условљена целокупном цивилизацијско-културном структуром датог друштва, људско достојанство је мање или

(6) Karl Marks, *Birokratija i javnost*, zbornik tekstova, Vuk Karadžić, Beograd, 1965, str. 157.

(7) Karl Marx, *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*. Uvod, u knjizi Karl Marx — Friedrich Engels, *Dela*, Prosveta, Beograd, 1971, tom 3, str. 150—160.

више утицало и непосредно доприносило одговарајућем изгледу, па и самом карактеру државно-правног поретка. Ова политичка творевина у целини, а и све њене институције, израсла је на тлу *система привилегија за мањину*, с једне стране, али и на тлу *система економске експлоатације и политичког угњетавања*, с друге стране, којим су биле извргнуте произвођачке класе, народне масе с њиховом издиференцираношћу. Држава и право су оваплоћење насиља и организоване принуде, али властодршци су нагонски или рационало увек сагледавали чињеницу да такву реалност ваља или некако *мистификовати* или *легитимизовати*, наћи некаква оправдања и дубља утемељења. То се најефикасније постигло првенствено злоупотребом религијске и идеолошке доктрине, па и свих осталих облика друштвене свести. Тако је онај страх и беспомоћност који обузимају масе и појединце од такве силе каква је држава само употпуњаван и страховима од безмерних метафизичких сила, божанства која, тобоже, заштићују и одржавају постојеће стање и односе у садејству најгрубљег насиља и најсуптилнијих религијскоидеолошких обмана и заблуда вековима је учвршћивана слепа *покорност подвласићеника*. И само у оној мери у којој су на неки начин подривани темељи такве покорности људи могло се изграђивати и њихово достојанство. Према томе, ово људско својство није некаква тајанствена суштина људског бића, а ни њено апстрактно изражавање током историје, како се то неретко истиче.⁽⁸⁾ Оно је само израз и потврда историјских промена у положају основних класа, па самим тим маса и појединаца. Утолико је и човек — историјска категорија.

Та историјска драма човека само је део свеопште драматичне историје човечанства. У *робовластништву* и *феудализму* баш произвођачке класе, односно народне масе су биле лишене елементарних предуслова за обезбеђење и испољавање људског достојанства. Целокупна друштвена структура, све основне друштвено-политичке институције су биле обликоване управо тако да би све то учврстиле и изразиле. Једну друштвену формацију у којој су голо насиље и организована принуда разрешавали све унутардруштвене сукобе и спољашње односе (робовластништво) — заменила је друга формација у којој је систем сталешких привилегија употпуњен страховитим мрачњаштвом, спрегама световних и црквених властодржачких структура, које су могле одржати поредак у којем су масе осуђене на незнање, покорност и израбљивање (феудализам). У таквим системима, дабоме, једва да је било икаквих услова за развијање основних људских вредности уколико су се ове морале испољавати и у потлаченим класама. О томе пружају најуверљивије доказе непрекидни пљачкашки ратови, пустошења, верска нетрпељивост и прогони, инквизиторске страховладе и прогони „вештица“ као типични видови колективног лудила итд. У таквом друштвеном стању и општем поретку, наравно, и све државно-правне институције се појављују само као израз нељудских односа. Држава је морала бити само организација моћи и власти, ослоњених на голу силу, а право је било, у крајњој линији, својеврсни израз властодржачке самовоље. Ово треба нагласити

⁽⁸⁾ Нпр. Alfred Verdoss, *Die Würde des Menschen in der abendländischen Rechtsphilosophie*, „Naturordnung“, Festschrift für Johannes Messner, Wien, 1961, S. 353—362.

не само зато да би се имала у виду *страхотна историја* него и зато да би се распознали *корени каснијих и модерних угрожавања основних људских вредности*, па и људског достојанства међу њима. Знајући шта је остало у историји, можемо процењивати и шта представља *стварно достигнуће* у модерно доба и савремености као вишем степену у развоју друштва и човека.

У томе историјском кретању прекретнички значај имају све оне промене које је донела на радикалан начин француска револуција 1789. године, па и постепено мењање друштвених односа у осталим европским земљама. То је, првенствено, конституисање *грађанског друштва* (како су то запазили Кант, Хегел и Маркс) које не трпи ропство и кметство, па чак ни *поданика*. Оно претпоставља постојање појединаца као *грађана* који су међусобно *равноправни* и поред тога што постоје класне и социјалне неједнакости. То формалноправно изједначавање људи потврђено је истицањем и нормирањем *основних права и слобода* што припада свим појединцима, без обзира на класне разлике. На тај начин су истакнуте и на одговарајући начин заштићене многе друштвене вредности које су истовремено и вредности појединаца. Без обзира на сва фактичка ограничења, у ствари, у том комплексу основних права и слобода средишње место припада баш *људском достојанству*, јер је тек тада појединац као човек признат у јавном животу, у политичким активностима и повезивању с државно-правним институцијама. То је, несумњиво, једна од најзначајнијих тековина модерног доба. То је оно *историјско утемељење* ове најзначајније вредности у друштвеним оквирима, у основним односима политичке заједнице. Зато би се могло рећи и да је тиме настало *историјско укоревивање* људског достојанства, јер свако више и потпуније изражавање исте вредности могуће је само на таквој основи, а никако њеним искоревивањем. Оно је, такође, и *елементарно афирмисање* ове вредности баш зато што се на тај начин дају само формалне претпоставке, али не и сви остали, а нарочито они фактички, предуслови за испољавање људског достојанства. Следствено свему томе, могло би се рећи да је тако и тада *устостављена пресудна историјаска веза људског достојанства и државно-правног поретка*. Ова суштинска вредност човека постала је незаобилазан елемент модерне политичке заједнице, па самим тим задобила је и улогу једног од најпоузданијих *критеријума* за процењивање вредности свих друштвено-политичких институција.

6. — Тај историјски преврат и достигнуће, вероватно, на свој начин потврђују и одговарајуће промене у *међузависности* људског достојанства и угледа државно-правних институција. Наиме, ако је овај *углед* само нека врста рефлекса оног *ауторитета* који имају државно-правне институције, при чему се тај ауторитет не заснива само на пукој сили и страху који она изазива — онда је баш људско достојанство постало полазна тачка на којој се тај ауторитет држи. Уместо ранијих теолошких мистификација тако је искрсао један заиста људски феномен, изванредно значајан и за друштво и за појединце. Као једна од несумњивих основних вредности људско достојанство се прикључује осталим вредностима које се не могу заобићи када је реч о државно-правном поретку. Уобичајено је да се на прво место стављају, рецимо, *друштвени интерес*

или *класни интерес* или *општа корист* или *јавно добро* итд. Међутим, у дубљем сагледавању све те вредности се показују као празне апстракције уколико су лишене сваког присуства људског достојанства. Јер, ако свака државно-правна институција мора имати и неки изворни ауторитет, ако се тај ауторитет потврђује некаквим угледом који уживају у друштвеној средини — што практично значи у маси народа и у очима појединаца — онда се то обезбеђује првенствено помоћу ослањања на људско достојанство. И може се рећи: *углед државно-правних институција увек се налази у сразмери с афирмисањем људског достојанства*. Зато се налазе оправдања и легитимност целог државно-правног поретка првенствено у овој вредности, било изричито и јасно било прећутно и посредно, у свим промишљањима у вези с државом и правом. Штавише, људи гледају у држави и праву и друштвено оправдане и нужне творевине само када бар елементарно заштићују људско достојанство. Ауторитет највиших и свих нижих државних органа, закона и осталих нормативних аката, судских инстанци, разгранатог механизма управе итд. — у непосредној је зависности од практичног става према људском достојанству, који се огледа и потврђује у функционисању ових институција.

7. — У вези с тим могло би се поставити и питање о разлозима непрекидног истицања својеврсних *идеолошких алибија и супститута* када је већ постојало очигледно да религијска и теолошка аргументација никако није могла задовољити захтеве за некаквом легитимизацијом и оправдањем дате државно-правне реалности. Очигледност чињенице да државно-правни поредак почива на насиљу, да учвршћује систем привилегија, да дејствује против основних друштвених вредности итд. — изазивала је сва она трагања за некаквим *основом легитимности критике* постојећих државно-правних институција. Мада најчешће сва та трагања уопште и не помињу људско достојанство, у ствари, у њиховом подтексту и стварној мотивацији се налазе покушаји афирмисања ове основне вредности. Чини ми се да би у том смислу ваљало преиспитати и сва досадашња истраживања у том смеру. Тако, рецимо, све доктрине о *тзв. природном праву*, особито оне које налазе да је људска природа онај прави корен одакле може потицати истинско право, оно које је само по себи савршено у поређењу с постојећим правним прописима, које је идеално, универзално, подобно да послужи као критеријум исправности постојећих правних прописа итд. — у ствари, представља *специфично афирмисање људског достојанства*. Када га већ није било у реалности онда се прибегавало оваквим идеолошким конструкцијама током целе историје.(9) Исто тако, *идеолошке конструкције правде* (које ваља разликовати од оног што се појављује у реалном правном животу и што се може тако називати) само су покушаји да се пронађу неке суштинске вредности права, али изван и изнад постојеће правне реалности која је оличење неправде. У виду апстрактне вредности, некакве идеје или апстрактног мерила таква *постулативна правда* је постала главни реквизит процењивања и критике постојећег права.(10) И када се ништа изричито не каже, у свим

(9) Вид. Erns tBloch, *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*, Komunist, Beograd, 1977, str. 299.

(10) Вид. H. Welzel, *Naturrecht und materiale Gerechtigkeit. Prolegomena zu einer Rechtsphilosophie*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1951, S. 200.

тим настојањима у средишту се налази баш људско достојанство, на било који начин потврђено и испољено. Слично се може рећи и за све конструкције *идеалне државе* које су се појављивале током историјског развитка политичке мисли.(11) А разне *социјалне утопије* чак и када су се ограничавале само на замисли о срећној људској заједници, у крајњој линији, афирмисале су идеолошки представљено људско достојанство. Међутим, у истраживањима се то, углавном и најчешће, готово и не запажа.(12) Све се то појављује као идеолошки пратилац целокупне историје државно-правног поретка, укључујући ту и модерно доба. У свим тим идејама су се јављале идеолошке пројекције које су постајале *својеврсни супститути непостојећег људског достојанства*. У друштвеној констелацији која онемогуђује, потискује и уништава људско достојанство — то је људски одговор на нељудско онемогуђење опстанка и испољавања ове основне људске вредности.

8. — Када је већ уследила поменута (у тач. 5 горе) историјска веза два сасвим различита ентитета — људског достојанства као супстанцијалне вредности појединца у статусу грађана и државно-правног поретка као средишњег и најмоћнијег носиоца силе (монопола принуде) — тежиште проблематике се и надаље огледа у *дејствима* ове творевине на слободу појединца уопште, па и његово достојанство посебно. При том, пак, људско достојанство има и задржава своје *социјалне корене и претпоставке* у друштвеној констелацији и структури човековог бића, али *остваривање и испољавање* те вредности непосредно зависи од државно-правног поретка.

То се на својеврстан начин огледа у друштвеном поретку и политичком систему, које има модерно друштво на свим степенима свог развоја и у свим својим видовима. Унутрашње супротности таквог друштва огледају се, поред осталог, у томе што су неизбежни јазови и неусклађености између *формално-нормативног афирмисања* разних институција, с једне стране, и *садржинско-фактичког негирања*, с друге стране. Зато права питања и одговори искрсавају у вези с тим. Ово нарочито и због тога што су се баш у модерно доба издиференцирала као поларне супротности два различита политичка режима: један представљен мањом или већом *демократијом*, а други оличен у отворенијој или скривенијој *аутократији* или *тиранији*. Уопште узевши, демократија уважава људско достојанство, бар толико да му обезбеђује формалне претпоставке за историјски могуће испољавање, у ствари, *фиксирање оног неопходног минимума*, а аутократски и тирански режими одликују се тиме што су усмерени на *потпуно уништење људског достојанства*. На тај начин ова људска вредност доспела је у саму *жижу* историјских збивања. Она је, на изванредан начин, попримила улогу *пробног камена* о карактеру сваког државно-правног поретка, па и свих његових институција.

Сем тога, модерно доба је показало да је државно-правни поредак постао само својеврсна *синтеза* и *официјелни израз* (Маркс је то често истицао!) целокупне политичке и друштвене структуре. Као масовна, из-

(11) Вид. Raymond Garfield, Gettell, *History of Political Thought*, 2. ed. Appleton—Century—Crofts, Inc., New York, 1953, p. 418.

(12) Вид. Georg H. Sabine, *A History of Political Theory*, Revised Ed., Henry Holt and Company, New York, 1950, p. 934.

Њутра издиференцирана али и интегрисана целина, испуњена мноштвом најразноврснијих економских, политичких и културних институција — модерна политичка заједница је показала и показује чудесне међузависности, својеврсне транспозиције, нераскидиве нити и утицаје *свих институционалних творевина*. Баш због тога је и људско достојанство доведено у зависност према укупности тих институција, а нарочито одређеним институцијама у којима појединац на неки начин обитава. Управо због тога је и државно-правни поредак *пренео и утиснуо* свој карактер на све важније институције, а оне саме су по *закономерности повратне спреге*, такође, своја битна својства пренеле на државно-правни поредак. То се нарочито снажно испољава, рецимо, на везама *политичких партија* с овом главном творевином. Штавише, чак и они простори друштва у којима бивствују масе и појединци, наизглед изван домаћаја државно-правног поретка, у ствари се налазе под дејством ове творевине. *Тако је судбина људског достојанства бачена у крило државно-правног поретка*. У томе се налазе готово све оне тајне и очигледности опстајања ове основне вредности. Али, исто тако, *друштвени и историјски смисао државно-правног поретка проверавају се баш у људском достојанству*, односно поводом његових садржинских и формалних начина испољавања. И по томе се види колики је значај људског достојанства.

9. — Несумњиво је да модерно друштво са својом социјалном, економском, политичком и културном структуром највише домете постиже успостављањем *демократског политичког режима*, у разним видовима, начинима његовог функционисања, формама изражавања и степеном садржинских остварења. Оно што представља *грађанско друштво* не може се историјски реализовати без низа иманентних му претпоставки. Једна од битних таквих претпоставки своди се на *формалну правну једнакост* свих појединаца. Зато није претерано тврђење да сам појам *правног субјекта*, поистовећен са свим појединцима као грађанима и као људским бићима даје упориште за изградњу целог одговарајућег државно-правног поретка.⁽¹³⁾ Такав поредак изискује *равноправност* људи и укључење маса, целога народа у политички живот. А на тој основи израста и томе највише одговара баш *демократија*. Но, због њене сложености, а нарочито разлика између њених *формалних показатеља* и *суштинских момената*, демократија се и појављује не само у разним видовима већ и у различитим друштвеним системима — дакле, у капитализму и у социјализму.

Сразмерно томе каква је и колико се садржински остварује демократија изражава и обезбеђује оне неопходне организационе облике и претпоставке за *људску слободу*, па самим тим и за *људско достојанство* као њену битну компоненту. Ако је само декларативно предочена, а није и реално остварљива, слобода се појављује као својеврсна фикција. То значи да и само људско достојанство има сличну садржину и изглед. Међутим, пошто је људско достојанство условљено и неким важним друштвеним претпоставкама, па и цивилизацијско-културним профилем „просечног човека“ и маса — може се рећи да се достиже степен *просечног људског достојанства* за масе и народ. Пошто постоје елементар-

⁽¹³⁾ Heinrich Henkel, *Einführung in die Rechtsphilosophie. Grundlagen des Rechts*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München und Berlin, 1964, S. 351.

не претпоставке да се оно и обезбеди уколико се и испољава као друштвена чињеница. Управо због тога, може се рећи, нема ни потребе да се постављају питања о обезбеђењу просечног људског достојанства. А када је већ тако, онда ни тежње за максимум достојанства код изузетних појединаца, а ни опасности од минимума или уништења сваког достојанства — не могу добијати толики значај. У томе је велико достигнуће грађанског друштва и то се заиста не може пренебрегавати. У томе се налазе стварни *домети*, али и стварне *границе* саме демократије. То, пак, није и не може бити увек и свуда истоветно. Јер, просечно достојанство маса и народа успоставља се и одржава у друштвеним околностима које су, тако рећи, независне и надмоћне у поређењу са самом демократијом. Тако, рецимо, тачно је запажено да је модерна цивилизација, у ствари, по свему — једна репресивна цивилизација, да се у њој разни видови принуде у свим порам друштвеног живота појављују као одлучујући чиниоци, да у масовном модерном друштву неизбежно се и моделира „једнодимензионалан човек“ по мери и потребама страховито утицајне средине, да су се моћне и разгранате институције претвориле у делове гигантског механизма итд.(14)

Најважнија социјално-економска институција, која је истовремено и државно-правна, јесте *својина*. У свом приватноправном облику она представља темељ грађанског друштва у капитализму. Она обезбеђује надмоћ привилеговане класе, али ако и уколико обезбеђује *услове рада* и *социјалне сигурности* већине, маса самог народа — што је чињеница бар у високоразвијеном друштву — она пружа основу и за људско достојанство појединаца. Тај парадокс, вероватно, представља један од чинилаца стабилности и унутрашњих потенцијала тако организованог друштва. С друге стране, пак, и када постоји као *јавна својина* (делимично у капитализму, а претежно после изведене социјалистичке револуције) у колико-толико нормалном функционисању и она пружа *услове рада* и *социјалну сигурност* маси и уколико обезбеђује и њено просечно достојанство. То је она материјално-економска детерминанта људског достојанства коју штити и обезбеђује и сам државно-правни поредак. Међутим, својина није и не може бити *једина мера* људског достојанства. А најжалосније је ако се такав привид ствара.

Са становишта друштва и демократије прави организационо-технички израз и потврда људског достојанства дати су у *комплексу основних права и слободе*. Управо због тога су и сва достигнућа демократије везана како за њихово формално и декларативно афирмисање, тако и за њихово испуњење одговарајућом садржином. Оно прво није безначајно, али се лакше постиже него оно друго што је суштински значајно и што се заиста тешко остварује. У развијеном и културном друштву то се узима као неприкосновена вредност, па самим тим изванредно доприноси обезбеђењу људског достојанства. С друге стране, у друштвима без демократских традиција све то се узима само као декорација без одговарајуће садржине, што, такође, има далекосежне последице и по људско

(14) Вид. Herbert Marcuse, *Човек једне димензије*. Rasprava o ideologiji razvijenog industrijskog društva, Veselin Masleša, Sarajevo, 1963, str. 267.

достојанство. Без поштовања и остваривања свега тога нема и не може бити људског достојанства.(15)

О томе на свој начин пружа потврду и обликовање низа државно-правних институција тако да обезбеде како заштиту ауторитета државних органа, тако и достојанство и интегритет сваке личности и сваког грађанина. У том погледу особито су упечатљива достигнућа у области *кривичног права*, процесних гаранција које су постале не само спољни показатељи већ и садржинска претпоставка државно-правног регулisaња међусобних односа појединаца и њихових сукоба. У томе погледу сматра се елементарним условом спречавање свих средњовековних облика насиља и деградације личности, а хуманизам и култура у делатности државних органа као насушна потреба за очување људског достојанства.(16) Тиме се само употпуњује демократија, али све то има и своју самосталну вредност.

Далекосежна последица изградње модерног државно-правног поретка на демократским основама јесте уобличавање тзв. *правне државе* као специфичне творевине која се у највишој могућној мери ослободила свих оних својих елемената и својстава што су је у пракси показивали као пуко оруђе за насиље, као носиоца бесправља, неограничене и неприкосновене властодржачке произвољности која се сручује на беспомоћну масу и појединце. Не треба заборавити да се баш ова тзв. правна држава појавила као превазилажење свих видова полицијске државе. државе која није била везана никаквим нормама, које је стварала право само као своје оруђе, а није се сматрала обавезном и сама да поштује правне норме уколико то њој не одговара. Наравно, у држави која свом својом силом подржава бесправље немогуће је стварање оних елементарних претпоставки за заштиту људског достојанства. Зато, никако се не сме ни теоријски ни практично потцењивати значај и улога баш тзв. правне државе за позитивно афирмисање људског достојанства. Када се то пренебрегава — ако то није само плод неких неспоразума — неизбежно се потцењује и демократски смисао борбе за тзв. правну државу, а још више се обезвређује практична вредност многих демократских и напредних тековина модерног државно-правног поретка. А без државно-правних институција које омогућују и обезбеђују људско достојанство, заиста је немогуће остваривање ове основне вредности.(17) Друго је питање, наравно, у којој мери све то може обезбедити бар оно просечно достојанство људи у модерном друштву, јер на то утиче и низ других околности.

10. — Модерно доба, међутим, пружа исто толико и примера аутократског или тиранског режима у којем се све поменуто креће у сасвим супротном правцу. То је све очигледно када се аутократизам јавља у свом чистом облику. Али тај режим се често заогрће неким демократским формама, а понекад су те форме изграђене само да би се прикрила стварност и права природа таквог режима. Додатне тешкоће изазива и

(15) Helmut Coing, *Grundzüge der Rechtsphilosophie*, Walter de Gruyter & Co, Berlin, 1969, S. 36, 143, 222.

(16) Тома Живановић, *Систем синтетичке правне филозофије*, Научно дело, Београд, 1959, стр. 657, 659.

(17) В. значајну књигу, Werner Maifer, *Rechtsstaat und menschliche Würde*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1967, S. 160.

могућност функционисања таквог режима на различитим друштвеним основама, на разним степенима друштвеног развоја. Овоме погодују особито неке историјске констелације у којима реални аутократизам израста. У свим таквим примерима стварно стање је једино релевантно за процену о карактеру датог режима, па самим тим и за анализу његових последица, односно његовог дејства на људско достојанство.

У самом бићу аутократије или тираније присутна је тенденција да се *онемогући и уништи свака слобода маса и појединаца*, да се народу одузме свака стварна могућност да одлучује о важним политичким питањима. Самим тим, у истој мери се јавља и *тенденција уништења људског достојанства* у свим његовим видовима. У таквим режимима властодршци стварају чудовишне механизме у којима могу без тешкоћа наметати своју вољу народу, монополизovati сву моћ у своје руке, претворити масе у покорну гомилу која је онеспособљена за ма какву самоделатност, за некакво деловање у сфери политике које се не би усклађивало с властодржачком политиком. У таквим околностима искључени су сви могући видови испољавања самосталности, а особито ако имају било каквог значаја за политички живот целе заједнице или њених делова. Тада народ и маса постоје само као објекти најгрубљих или суптилнијих манипулација, нарочито ако властодршци сматрају да је, из било којих разлога, пробитачно да се бар створи привид пристанка, одобравања и плебисцитарног следовања уз све што неприкосновене воће замисле, одлуче и практично остварују. У таквим околностима народ и појединци су деградирани на обичне ствари стављене на располагање свемоћним властодршцима. У свему томе огромну улову играју мистификације и идеолошке злоупотребе најпогоднијих друштвених вредности у име којих се могу оправдавати и масовни злочини, политички фанатизам и драстично уништавање свих људских вредности. У најтежим и најопаснијим видовима такве личне или групне тираније, у којима се увек мора налазити неки обоготворени вођа (нпр. између два светска рата у хитлеризму и стаљинистичким изопачавањима) — настаје и *чудовишна експропријација људске слободе до крајњих могућих граница*. Чак и у блажим аутократијама деловањем сложених механизма социјалних мистификација потхрањује се харизматски ореол неке личности или групе, па чак и шири кругови властодржаца нешто задобијају од те изузетности. Тако се моћ и власт у својим огољеним видовима појављују као највеће друштвене вредности, а све стварне људске вредности или се потискују или сасвим уништавају. Често заслепљени неким ирационалним визијама, властодршци су спремни да им подреде и жртвују све стварне вредности. Они то чине, пре свега, уништењем елементарних слобода народа и људи. И ма како то чудно изгледало, често и масе народа пристају на властодржачке тиранске подухвате. Тако се показује тачност оног запажања да је народ подобан за спор и мукотрпан ход ка демократији, али да је исто тако, на жалост, спреман и за право *бекство од слободе*.⁽¹⁸⁾ А то значи, истовремено, да се на тај начин губи и достојанство народа и обесправљених појединаца, па и њихових предводничких снага. Тада нема и не може бити истинског угледа ових снага, а још мање државе

(18) Вид. Erih From, *Bekstvo od slobode*, Nolit, Beograd, 1964, str. 277.

изопачене у пуку силу и права претвореног у пуко бесправље. То су крајње последице постојања оваквог режима.

Такав режим се ослања на одговарајући *бирокуратски механизам*. Зато га он неминовно у свом крилу ствара. Зато је сасвим природно што га прати изградња страхотног и отуђеног света хијерархијски размештене масе бирократа који су у сваком погледу *обезљуђени и обезличени* тако да могу деловати само као штрафови у чудовишној машинерији која је стављена у службу бирокуратског врха, а у крајњој линији самога вође. У таквој машинерији и све државно-правне институције функционишу по логици целокупне творевине, а наиме само зато да би се самовоља властодржаца што ефикасније остварила. Бирокуратском систему овако уобличеном својствена су сваковрсна изопачавања. Чак и сасвим редовне прилике лако се претварају у нередовна стања у којима се прибегава употреби силе у решавању свих питања. При томе се претпоставља апсолутна покорност и послушност и бирократа и народа. Сурове репресалије представљају начин реаговања бирокуратије. Она је крајње осетљива и нетолерантна према свим „грешкама“, чак и у сопственим редовима. Теоретски и практично безгрешан је само обоготворени вођа, јер је свемоћан и изнад свих људских мерила. Дакле, *тиранин је оличење нељудскога*. По свему томе испада да су чак и генијална предвиђања о опасностима најчудовишнијих бирокуратских апарата — само бледе сенке онога што се у стварности појавило.(19)

У таквим условима, у којима је неминован и најдубљи могући пад човека, свако достојанство је сведено испод сваког минимума и практично уништено. Такав чудовишни режим има и чудовишне последице у сваком погледу. Можда их може најбоље изразити она Кантова сурова и цинична примедба: „*Тко пак себе чини црвом, не може се касније тужити да га газе ногама.*“ (подвукао — С. В.)(20) На жалост, ту су околности, у ствари, одлучујуће, а дејство оцртаног бирокуратског апарата неупоредиво више изазива овакав изглед људских индивидуа. Бирокуратизовани властодршци, изгледа, нагонски осећају да у њиховом „царству“ пре свега мора бити створена *пустош и пустиња људског достојанства*. Ту нема и не може бити ни просечног достојанства маса и људи. Ту се рачуна само са потпуно дехуманизованим индивидуама, претвореним у обичне креатуре. Зато, у таквим приликама звучи пародично чак и говор о људском достојанству. У свакидашњој реторици људско достојанство не фигурира. Стварним уништењем ове људске вредности уништена је и вредност саме те речи.

11. — Као теоријска и практична негација свега тога појављује се, у ствари, *социјализам* са својим аутентичним бићем и изражавањем, наравно, *где* га има и *колико* га има. Ово се мора нагласити баш због тога што је и сам тај термин постао плод и оруђе најразличитијих идеолошких манипулација у којима се губе његови смислени и вредносни садржаји. Стварање социјализма је, несумњиво, нераздвајно повезано са судбоносним токовима модерног друштва. А аутентичност социјализма

(19) Karl Marks, *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, u knjizi: Karl Marx — Friedrich Engels, *op. cit.* str. 39—47.

(20) Imanuel Kant, *Metafizika čudoređa*, preveo Viktor D. Sonnenfeld, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967, str. 243.

огледа се и потврђује само уколико собом афирмише подједнако и хуманизам у свему што се тиче људи, као и самоуправљање свуда где је неопходан процес управљања, а то значи и тамо где се распростире државно-правни поредак. Према томе, ове три категорије се међусобно претпостављају и сачињавају својеврсно јединство. У том јединству се испољава заиста нов и квалитативно виши друштвени поредак. У таквом поретку се налазе историјске и реалне претпоставке за истинско решавање и питања људског достојанства. У томе и јесте величина, сложеност и значај овог питања. При томе, наравно, ваља разликовати мислене и вербалне афирмације дотичних категорија од њиховог стварносног и практичног потврђивања. За прво је довољна само добра воља, а за друго је увек нужна првенствено објективна нужност.

Такав социјализам може уследити само у дугом и сложеном историјском процесу превазилажења најважнијих карактеристика и остатака капитализма и грађанског друштва. А када се зна да је социјалистичка револуција извршена у низу земаља које оптерећују неразвијеност, заосталост и недовољност културе, онда се главни циљ — достизање тако високог степена економске, политичке и културне развијености да се могу правити поребења с најразвијенијим капиталистичким земљама — показује изузетно сложеним. Јер, само на тај начин социјализам може очигледно оправдати свој прави историјски смисао. Тако се могу постепено уклањати класне и остале велике разлике, могу се проверити предности социјалистичког начина производње, могу се структурно и функционално испољити могућности јавне својине у разним видовима и њени стварни социјалистички садржаји. Али то су само материјално-економске претпоставке за ослобођење радништва, радних људи, народа и појединаца од свега онога што је изазвало економску експлоатацију, а тиме и политичко угњетавање, па следствено томе и културну зависност. Изградња социјализма је усмерена на ослобођење човека као најреалнијег чиниоца који не би смео да буде потиснут, а камоли жртвован неким несхватљивим и често имагинарним ентитетима. Нема и не може бити веће друштвене вредности од самог човека, појединачно, групно и у опсегу целог народа. Социјализам се не може градити уништавањем људских вредности, нарочито оних које су иманентне његовом бићу. Овај поредак је неспојив, чак, с бесмисленим уништавањем ранијих стварних вредности у име тобожњих нових. Само где се доиста води рачуна о људском изгледу свега што се јавља у овом поретку, може се претпостављати да ће се и одговарајући друштвени садржаји укоренивати и постајати, тако рећи, владајући друштвени однос. А то је, ипак, толико препознатљиво да се у просечној свести народа, обичних људи може на задовољавајући начин и практично проверавати. И то неупоредиво поузданије од мистификованих вредности које се често истичу само као алиби за нељудску праксу и неуспехе. — У вези с овим проистиче и нужност хуманизма у облицима, средствима и циљевима који уз све поменуто долазе. Чим постане очигледно да је освојена власт неоспорно стабилизована, свако нељудско поступање у свим сферама друштвеног живота представља, у ствари, нешто неспојиво са потребама и могућностима што бржег, успешнијег и лакшег социјалистичког успона. Хуманизам даје унутрашњу снагу и социјализму, поспешу-

је поверење народа и појединаца да се остварују општи интереси. Хуманизам је битна компонента теоријског и практичног деловања у духу социјализма. Утолико хуманизам не може бити ни празна фраза ни апстракција, већ уношење *људских садржаја* у све творевине и односе. И по томе социјализам може испољавати своје предности и домаћаје. — Све то повезано је и са облицима *управљања* у размерама целе заједнице и свих њених делова, а нарочито свих институција. Управљање не сме да буде ничија привилегија зато што се баш ту појављује *власт*, а сваки поседник власти, особито ако има монополизован положај по било којем основу, има склоност да је произвољно користи, па и злоупотребљава. Смисао *самоуправљања* је да укљони јаз између *субјекта* и *објекта* управљања. А развијенији и уобличенији систем самоуправљања има далекосежне последице у свим правцима. Но, самоуправљање није некакав самоциљ, а још су то мање његови облици. Његове вредности потврђују се одговарајућом садржином и доприносом примеренијем остварењу историјских циљева социјализма.

У овим главним моментима, као и у мноштву других који прате изградњу аутентичног социјализма, огледа се *нова историјска веза људског достојанства и државно-правног поретка*. Поред друштвених услова који су неопходни за стварно испољавање ове вредности подједнако су значајни и доприноси државе и права у њиховом одржавању. А то је могуће само ако функционишу државно-правне институције које заиста штите људско достојанство. Такво функционисање, међутим, може уследити само ако су створене многе претпоставке и ако су делотворни многи чиниоци. Јер, *социјализам се не може замислити без потпунијег и вишег људског достојанства но што га је икад раније могло бити*. Имајући то у виду, предводничке снаге имају сложен и тежак задатак да спречавају опасности од етатизма и разних изопачавања, с једне стране, али и да онемогуће штетне последице спонтанизма, с друге стране. Неопходно је непрекидно подешавање и улоге државно-правног поретка и свих његових облика, развијање *друштвене функције* ове творевине у складу са насталим променама на свим подручјима. А то значи да теоријски и практично државно-правни поредак може дејствовати *негативно*, тј. против људског достојанства, али и *позитивно*, тј. као један од најважнијих чинилаца његове заштите. Иако је прва могућност извеснија самим тим што је држава носилац силе, ова друга могућност једино одговара социјализму и нужностима његовог развоја. То значи да је неопходан одговарајући степен слободе људи, јер се само у тој слободи може оживотворити и људско достојанство. С таквом слободом грађани се могу ослобађати и менталитета подложника и покорника, разних страхова, апатије и несигурности, клечања пред стварним или само умишљеним моћницима, па и свих видова пузалаштва (на које је још Кант упозоравао). Социјализму и човеку у њему може бити примеран само *усправан ход људи*, као што то Е. Блох истиче.⁽²¹⁾ У таквим условима могуће је уобличавање *социјалистичког модела људског достојанства* као једног од најзначајнијих показатеља историјског смисла социјализма. А да би се то постигло, претпоставка је да сами носиоци државне власти праксом ожи-

(21) Ernst Bloch, *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*, Predgovor i prevod Dr Ante Pažanin, Komunist, Beograd, 1977, str. 176, 197, 207, 258.

вотворују људски степен разумности, да спречавају моћничку самовољу, да обуздавају опасности бирократских изопачавања. Јер, на људском достојанству и његовом расту израста и углед државе и права, а без тога слабе темељи ових творевина.

Зато се и може закључити да у аутентичном социјализму — теоријски и практично — ово представља једну од најбитнијих и најсложенијих компонената. Она је истакнута и у надахнутим Марковим речима: „Оружје критике свакако не може замијенити критику оружја, материјална сила мора бити оборена материјалном силом, али и сама теорија постаје материјална сила кад захвати масе. Теорија је способна да захвати масе чим доказује *ad hominem*, а она доказује *ad hominem* чим постане радикална. Бити радикалан значи захватити ствар у коријену. А коријен човјека је сам човјек. Очигледан доказ за радикализам њемачке теорије, дакле за њену практичну енергију, јесте њено полагање од одлучног, *позитивног* превладавања религије. Критика религије завршава учењем да је *човјек највише биће за човјека*, дакле *категоричким императивом: да се сруше сви односи у којима је човјек понижено, угњетено, напуштено, презрено биће, односи који се не могу боље описати него узвиком једног Француза приликом пројектирања пореза на псе: Јадни пси! С вама хоће да поступају као с људима!*”(22)

SUMMARY

HUMAN DIGNITY, THE LEGAL ORDER AND THE STATE

If the essay were judged by the approach to the subject-matter, the method of dealing with it and its substance, it could be classified under philosophy of state and law. Having determined the concept of human dignity, the author points out the nature of its ties with the legal order and the state. Finding support in the ideas of Kant, Hegel and Marx, the author emphasizes the assumption of the progressive historical affirmation of human dignity. In that connection it also becomes the basis for the establishment of the identity of state and law (simultaneously or instead of the categories of the so-called natural law, justice etc.), as well as the necessary reputation of the state (or governmental) and legal institutions. Consequently, the author asserts that it was in the developed middle-class society, on a capitalist basis, in the modern times, that there were created foundations of human dignity, and besides that, by the establishment of its primary ties with the legal order of the state. But, in modern society, there are two adverse political regimes (or systems), the attitudes of which are decisive for the actual existence of human dignity. Pointing out the elements of form and substance of these regimes, the author states the fact that in a democracy, naturally in accordance with its development and values, there is also room for human dignity; in an autocracy or tyranny, on the other hand, there is the tendency of total elimination of this essential human value. With regard to this, the author is of the opinion that history impressively underlines that the solution of the dilemma and the real way out lies in the establishment of authentic socialism. In a socialism of that kind, humanism and self-government are essential, while the legal order and the state have, besides all else, the role of protectors of human dignity.

(22) Karl Marks, *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*. Uvod, u knjizi: Karl Marx — Friedrich Engels, *op. cit.* str. 155—156.

RÉSUMÉ

LA DIGNITÉ HUMAINE ET L'ORDRE ÉTATICO-JURIDIQUE

D'après l'initiation, le mode de traitement de la matière et d'après son contenu l'article rentre dans la sphère de la philosophie du droit et de l'État. Après avoir déterminé la notion de la dignité humaine l'auteur explique quels sont ses rapports avec l'ordre de droit public. En s'appuyant sur les vues de Kant, Hegel et Marx, l'auteur met en relief la prémisses relative à l'affirmation historique progressive de la dignité humaine. En relation avec un tel état de choses elle devient le fondement de la légitimation de l'État et du droit (parallèlement ou au lieu des catégories qu'on appelle le droit naturelle, la justice et ainsi de suite), donc, de même, du modèle indispensable des institutions étatico-juridique. Conformément à ce qui précède l'auteur spécifie que ce n'est que dans la société bourgeoise édifée, sur la base capitaliste que dans les temps modernes avait eu lieu la création des fondements de la dignité humaine, entre autres, et par l'établissement de sa liaison primaire avec l'ordre de droit public. Cependant, dans la société moderne existent deux régimes politiques opposés desquels dépend aussi l'existence réelle de la dignité humaine. En attirant l'attention sur les éléments formels et constitutifs de ces régimes l'auteur (sonclate) dans la démocratie, évidemment en conformité avec son état de développement et da valeur, se manifeste de même la dignité humaine; dans l'autocratie ou la tyrannie, existe la tendance de l'anéantissement total de cette valeur humaine fondamentale. En égard à tout ce qui est exposé plus haut, l'auteur considère que l'histoire démontre ostensiblement que la solution de ce dilemme et l'issue réelle se trouvent dans l'établissement du socialisme authentique. Dans un tel socialisme sont nécessaires l'humanisme et l'autogestion, et l'ordre étatico-juridique, entre autres, a le rôle de protectuer de la dignité humaine.